

İLYAS SAMİ (MUŞ) EFENDİ'NİN HALİFELİK MAKAMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ^{1*}

İLYAS SAMİ (MUŞ) EFENDİ'S OPINIONS ON THE INSTITUTION OF CALIPHATE^{2*}

DOI: 10.33404/anasay.1072655

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Cemal AYDIN*

Öz

İlyas Sami Efendi, döneminin önemli İslam âlimlerindedir. Klasik medrese eğitimi almıştır. Arapça ve Farsça'ya oldukça hâkimdir. Saltanatın ve Halifeliğin kaldırılması sürecinde görüşlerine önem verilen kişiler arasındadır. Mecliste yaptığı konuşmalar, gazete ve dergilerde yazdıklarıyla topluma yön vermiştir. Halifelik makamını Türkiye Büyük Millet Meclisi üzerinde gören

1- Makale Geliş Tarihi: 13. 02. 2022 Makale Kabul Tarihi: 22. 05. 2022

* Bu makale Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İlyas Sami (Muş) Bey'in Parlamento Faaliyetleri (1908-1939) isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

2- * This article was produced from the master's thesis in History submitted to the Karadeniz Technical University, The Institute of Social Sciences, titled *The Parliamentary Activities of İlyas Sami (Muş) Bey (1908-1939)*.

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı. E-Posta: cemalktu@gmail.com. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2632-6821>

anlayışa ve bu düşünceyi dile getiren kişilere karşı, ilmi makaleler yayınlayarak cevaplar vermiştir. Türk siyasi tarihinde, Halifeliğin kaldırılma süreci, etki ve sonuçları bakımından oldukça önemlidir. Halifeliğin kaldırılması sadece Türkiye'deki Müslümanları değil, bütün dünya Müslümanlarını etkilemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tartışmaların yaşandığı son merci olmuş, Halifelik kurumunun kaldırılması kararını alarak uygulamaya koymuştur. Çalışma, İlyas Sami Efendi'nin kısa biyografisini ve Halifeliğin Kaldırılmasındaki etkisini ele almayı amaç edinmiştir.

Anahtar Sözcükler: İlyas Sami, Halifelik, Halifeliğin Kaldırılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Abstract

İlyas Sami Efendi is one of the important Islamic scholars of his time. He studied classical madrasah education. He had excellent command of Arabic and Persian languages. He is among the people whose views are given importance in the process of abolishing the Sultanate and Caliphate. His opinions were influential in shaping the minds and hearts of the Turkish public thanks to his speeches in the Turkish Parliament and his articles in the newspapers and journals. His academic articles refuting the ideas and opinions of the pro-Caliphate understanding, which regarded the institution of the Caliphate above the Grand Turkish National Assembly, were among the rare examples of rhetoric and academic excellence. In Turkish political history, the process of abolishing the Caliphate institution have been very significant in terms of its impacts and results. The abolishment of the Caliphate affected not only the Muslims in Turkey but also the world Muslims. The final debates on the issue of abolishing the Caliphate were made in the Grand Turkish National Assembly, where the final decision was taken in favor of abolishing the institution. The law was duly put into effect after the decision of the Grand Turkish National Assembly. This article provides a short biography of İlyas Sami Efendi and analyzes his influence in the process of abolishing the institution of Caliphate.

Keywords: İlyas Sami, the Caliphate, the abolishment of the Caliphate, The Grand Turkish National Assembly.

Giriş

İslam dini, Hz. Muhammed'in liderliğinde ve himayesinde yayılmıştır.

Kendisi henüz hayattayken bile kendisinden sonra idareyi kimin yürüteceği düşünülmüştür. Peygamberin ölümünden sonra ise Halifelik makamı önem kazanmış, Müslümanlar Halifenin liderliği altında toplanmışlardır. Dört Halife döneminden sonra Emevi ve Abbasiler Halifeliği üstlenmişlerdir. Yavuz Sultan Selim, Mısır'a düzenlediği seferle birlikte Abbasi halifesi el-Mütevekkil'i ve kutsal emanetleri İstanbul'a getirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mısır'a dönen Abbasi Halifesi, Mısır'da vefat etmiştir. Osmanlı Devleti, el-Mütevekkil'den sonra halifelik makamına başka birinin geçmesine izin vermemiş, Kanunu Sultan Süleyman Müslümanların halifesi anlamına gelen "Hilafet-i uzma" unvanını kullanmıştır (Buzpinar, 2004, ss. 113-131). Halifelik makamı Abdülmecid Efendiye kadar Osmanlı hanedanında kalmıştır (Akman, 2019, s. 2425).

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri uzun yıllar süren askeri mücadelelere sahne olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise devlet mekanizmaları işlemez bir hal almıştır. Türk Milli Mücadelesi böyle bir ortamda hem emperyalist devletlere hem de ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarına karşı çözüm üretmek için gayret göstermiştir. Milli Mücadele yıllarının en önemli sorunlarından birisi de ülkede iki ayrı hükümetin varlığı olmuştur. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması Ankara ve İstanbul arasında yaşanan ikiliğin sona erdiğini göstermekteydi. Fakat İtilaf Devletleri ikilik çıkartmak gayesiyle hem Ankara hem de İstanbul Hükümeti'ni Barış Konferansı'na davet etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sadrazamlık makamında bulunan Tevfik Paşa, Barış Konferansı'na Ankara hükümetiyle birlikte katılabilmek için Ankara'ya telgraflar göndermiştir. Bu girişim ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde büyük tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Kandemir, 2015, s. 29).

İlyas Sami Efendi, İstanbul'dan gönderilen telgraflara sessiz kalamamış meclis kürsüsüne gelerek ağır ifadelerde bulunmuştur. Tevfik Paşa'nın telgrafları hakkında şu tanımlamayı yapmıştır: "*Efendiler bu paçavra diyorum ki; kör-lük paçavrası, basiretsizlik vesikası, hayâsızlık ve ihanetin son bir kâğıdıdır.*" Eleştirilerine devam eden İlyas Sami Efendi, yaşanan gelişmeleri İslam ülkeleri üzerinden değerlendirmiştir. İstanbul Hükümeti'nin tavrının İslam coğrafyasında derin endişelere, üzüntülere ve yaralara sebep olduğunu dile getirmiştir. İhanetin vesikası olarak tanımladığı telgraftan bahsederken sadece İstanbul hükümetini değil Osmanlı Padişah'ını da eleştirmiştir. İslam ülkeleri ve halklarına karşı Osmanlı Padişah'ının uzun yıllar sessiz kaldığını, onların hak ve

hukukunu gözetecek bir girişimde bulunmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Padişah'a “*biat eden sağ eline nefretle baktığını*” söylemiştir. İlyas Sami Efendi, Padişahlık makamını eleştirirken Hilafet makamının ise TBMM tarafından esareten kurtarılması gerektiğine dikkat çekmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Ekim 1922, s. 280-282).

Mecliste yaşanan ağır tartışmalar Saltanatın kaldırılmasıyla neticelenmiştir. Yüz yıllardır birlikte var olan Saltanat ve Halifelik, bu karar neticesinde ayrılmış, mevcut Padişah Vahdettin'in sadece Halife unvanını kullanmasına izin verilmiştir (Akman, 2019, s. 2425-2426). Halife Vahdettin İstanbul'da can güvenliğinin kalmadığını düşünerek, İngilizlerden yardım istemiş, 17 Kasım 1922'de İngiliz zırhlısı ile ülkeden ayrılmıştır (Satan, 2016, s. 88-89). Vahdettin'den sonra Halifelik makamına Abdülmecid Efendi seçilmiştir (Aytepe, 2002, s. 19; Uluğ, 1975, s. 97). Saltanatın kaldırılması, mecliste ve ülke içinde bazı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa ise mevcut durumun halka doğru şekilde anlatılması gerektiğine inanıyordu. Hem halkın tepkisini ölçmek hem de kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla bazı geziler düzenlemiş basın aracılığıyla açıklamalar yapmıştır. Saltanat kurumunu kaybeden muhalif kesimler ise Halifeliğe yönelmişlerdir. Halifelik ile ilgili meclisi gölgede bırakacak düşünceler yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Tartışmalar meclisi aşırp basın yayın yoluyla ülke gündemine geldi (İstek, 2019, s. 687-690). Tüm bu girişimler Saltanatın kaldırılmasından sonra Halifelikle ilgili bir meselenin de doğmasına neden oldu (Akandere, 2001, s. 125). Böyle bir ortamda çalışmamızın konusu da olan İlyas Sami Efendi ve Halifelik meselesindeki rolü ele alınarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İLYAS SAMİ (MUŞ) EFENDİ'NİN HAYATI

İlyas Sami Efendi³ 1879 yılında Muş'ta doğmuştur. Babasının adı Hacı Abdülhamid, annesinin ise Hatun'dur. Eğitim hayatına Muş'ta başlayan İlyas Sami Efendi daha sonra Mısır'da medrese öğrenimi görmüştür. Mısır'daki eğitimini başarı ile tamamlayarak mezun olmuştur. Muş'un Kale mahallesinden Molla Halil Efendi'ye Müderris unvanıyla icazet vermiştir (Albayrak, 1980, s. 47-48). Arapça, Farsça, Ermenice, Kürtçe ve İngilizce bilen İlyas Sami Efendi, dini ilimler ve dil bilimi konusunda öne çıkmış bir isimdir (TBMM Arşivi Milletvekili Özlük Dosyaları).

3- İlyas Sami Efendi'nin ismi kaynaklarda farklı şekillerde kullanılmıştır. Hoca İlyas Sami, Hacı İlyas Sami, İlyas Sami Efendi, İlyas Sami şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Soyadı Kanunu'ndan sonra kendisine Muş soyadı verilmiştir.

İstanbul'da çeşitli camilerde görev alan İlyas Sami Efendi, Muş ili için tanınmış bir sima ve önder bir kişi olmasından dolayı siyasete atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mebusan Meclisinde birinci, ikinci ve üçüncü dönemlerde Muş Mebusu olarak görev yapmıştır. İlyas Sami Efendi mebusluk görevinden başka İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Arapça Müderrisliği (TBMM Arşivi Milletvekili Özlük Dosyaları) ile Bidayet Mahkemesi'nde görev yapmıştır (TBMM Arşivi Milletvekili Özlük Dosyaları; Çoker, 1994, s. 797-798).

İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra 4 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği, sözde “*Ermeni Kırımından suçlu olanların tutuklanması*” hususunda çalışma başlatmıştır. İngiliz hükümetinin tutuklular için hazırladığı listede İlyas Sami Efendi'nin adı üçüncü listeye yazılmıştır. Amiral Ryan Webb, 27 Mart 1919'da listedeki kişilerin tutuklanmasını Sadrazama bildirmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı listelerde ise yedinci listede ismi geçmektedir. 1919 Nisan ayında İlyas Sami Efendi'nin de dâhil olduğu birçok Osmanlı aydını, bürokratı ve askeri tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne⁴ konulmuştur (Yeghiayan, 2007, s. 340). Fakat burada akli melekelelerinde sorunlar yaşaması nedeniyle önce müşahedeye alınmış daha sonra serbest bırakılmıştır. İlyas Sami Efendi tutuklanması ile ilgili Dâhiliye Nezareti'ne yazı yazmıştır. Rahatsızlığı hakkında açıklamalar yaptığı yazısında kanunlara uyduğunu ve herhangi bir suç işlemediğini belirterek serbest bırakılmasını istemiştir (BOA, DH. EUM. AYŞ, 74, 65, 1).

Polis Müdüriyet-i Umumisi namına Mustafa Bey, 4 Kasım 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne İlyas Sami Efendi hakkında bilgi vermiştir. Yazısında; İlyas Sami Efendi'nin tutuklanmasındaki sebeplerden bahsetmiş ve akıl sağlığında meydana gelen sorunlardan dolayı Toptaşı Akıl Hastanesi'nden ailesine teslim edildiği açıklanmıştır. Tetkikleri ile ilgili raporlar 25 Ekim 1919 tarih 4187 numaralı yazıyla Divan-ı Harbi Örfiye gönderilmiştir (BOA, DH. EUM. AYŞ, 74, 65, 2). Ancak İngilizler, İlyas Sami Efendi'nin hastalığını inandırıcı bulmamış, bu nedenle 7 Aralık 1919'da tekrar tutuklamışlardır. İlyas Sami Efendi tutuklu olması sebebiyle Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmesine rağmen katılamamıştır. İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan ve Osmanlı Devleti'ne bir oldu bitiyle kabul ettirilmek istenen Sevr taslağında mahkeme kurulması

4- Adını ilk müdürü olan Binbaşı Bekir Ağa'dan almıştır. II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminde siyasi suçları bulunan kişiler bahsi geçen bu tutuk evine kapatılırdı. Yine Mütareke Döneminde tutuklanan pek çok İttihat Terakki ileri geleni burada hapsedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Sorgun, 2017).

planlanmıştır. Buna göre müttefikler arası mahkemede suçlu Türklerin yargılanması amaçlanmıştır. İngiliz Yüksek Komiserliği, 12 Şubat 1920'de Londra'ya 3 başlıktan oluşan bir liste göndermiştir. Birinci listede; 18 kişinin yer aldığı "İngiliz savaş tutsaklarına zorbalık edenler" ikincisinde; 130 kişinin bulunduğu "Türkiye Hristiyanlarına zorbalık edenler" üçüncüsünde ise 9 kişinin olduğu "Mütareke anlaşmasını çiğneyenler" başlıkları kullanılmıştır (Şimşir, 1985, s. 223). İlyas Sami Efendi, Türkiye Hristiyanlarına zorbalık edenler başlığı altında listelenmiştir. Herhangi bir yargı süreci yaşamayan İlyas Sami Efendi, 9 ay tutuklu kalmıştır. Daha sonra 29 Ağustos 1920'de Malta Adası'na sürgüne gönderilmiştir (Şimşir, 1985, s. 196; Çoker, 1994, s.798).

İlyas Sami Efendi, Son Osmanlı Meclisi Mebusanına seçilen bir mebusur. Tutuklu olması nedeniyle meclis toplantılarına katılamamıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'de, Osmanlı Meclisi Mebusanının basılmasıyla dağılan mebusların TBMM'ye katılabilecekleri ilan edilmiştir. Böylelikle İlyas Sami Efendi, TBMM'de Muş mebusu olarak yer almış, 3 Haziran 1920'de mazbatasını okunarak kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Haziran 1920, s. 66-67). Anadolu'da TBMM görevdeyken diğer taraftan silahlı mücadele de devam etmekteydi. Türk ordusu gün geçtikçe kuvvetini arttırıyor, başarılar kazanıyordu. Özellikle Sakarya Zaferi, hem askeri harekâtların hem de Türk siyasi hayatının dönüm noktası olmuştur. Sakarya zaferinden sonra İstanbul'daki İngiliz makamları, tutsak olan İngiliz askerlerin kurtarılması için çalışma başlattı. İngiliz esirlerine karşılık Malta'da tutuklu bulunan Türk esirleri serbest bırakıldı (Üçüncü, 2012, s. 431-432). Türk sürgünleri 25 Ekim 1921 tarihinde Malta'dan yola çıkarılarak Anadolu'ya gönderildi (Şimşir, 1985, s. 389-398).

Anavatana dönen İlyas Sami Efendi, 1 Aralık 1921'de TBMM'deki görevine başlamıştır. Muş mebusu olarak TBMM'nin birinci ve ikinci dönemlerinde yer almıştır. Üçüncü dönemde Bitlis mebusu seçilen İlyas Sami Efendi, dördüncü dönemde TBMM'de yer alamamıştır. Çoruh⁵ Mebusları Mehmet Ali Okar ile Ömer Fehmi Noylan'ın vefat etmeleri nedeniyle TBMM'nin beşinci döneminde yerlerine yeni mebus seçimi 12 Ocak 1936'da yapılmıştır. Böylelikle İlyas Sami Efendi ile Emekli Yüzbaşı İhsan Kurtkap ara seçimde meclise

5- 1933 yılında 2197 sayılı kanunun ikinci maddesine göre Rize ve Artvin illeri birleştirilerek, Rize merkezli Çoruh adıyla bir vilayet oluşturulmuştur. Artvin ve çevresinin merkeze olan uzaklığı bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 4 Kasım 1936'da 2885 sayılı kanun ile merkezi Rize olan Çoruh vilayeti kaldırılmıştır. Çoruh vilayetinin ismi Çorum'a benzerliği ve halk tarafından benimsenmemesi nedeniyle 25 Şubat 1956 yılında çıkarılan kanunla adı Artvin olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Bulut, 2013)

katılmışlardır (BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 1; BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 3; BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 5).

İlyas Sami Efendi hem Osmanlı Meclisi Mebusanında hem de TBMM’de uzun yıllar görev almıştır. Yirmi beş yılı aşan siyasi tecrübesi vardır. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne geçiş sürecini yaşamıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinde gerçekleştirilen inkılaplara tanık olmuş, mecliste yaptığı konuşmalar, verdiği takrirler ve oylamalardaki tutumuyla döneme katkıda bulunmuştur. Eğitimini dini ilimler alanında tamamlayan İlyas Sami Efendi, TBMM’de Birinci Grup olarak adlandırılan oluşumda yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğine inanan İlyas Sami Efendi, elinden geldiğince ona destek vererek yanında olmuştur. TBMM’de inkılaplardan rahatsız olan kişi ve gruplara karşı durmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Saltanat ve Hilafetin Kaldırılması, Şapka Kanunu gibi yoğun tartışmalara sahne olan konulara müdahil olmaktan çekinmemiştir. Meclis kürsüsünde, gazete ve dergilerde fikirlerini açıklayarak inkılaplara destek vermiştir.

İlyas Sami Efendi, 27 Aralık 1945’te İstanbul’da hayata gözlerini kapatmıştır. Evli olan İlyas Sami Efendi’nin iki çocuğu vardır. 18 Temmuz 1937 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Behice Muş isimde kızı olduğu öğrenilmiştir. Behice Muş, Dr. Kimyager ve Eczacı Ömer Faik Boduroğlu ile hayatını birleştirmiştir. Bu evlilikten kızları Nurdan Güzelbeyoğlu dünyaya gelmiştir. Prof. Dr. Nurdan Güzelbeyoğlu İstanbul Teknik Üniversitesinde Elektrik Mühendisliği bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 15 Ekim 2001’de emekliye ayrılmıştır (Cumhuriyet, 18 Temmuz 1937, s. 3).

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

İlyas Sami Efendi dini konulara hassasiyetle yaklaşan bir isimdir. Çocukluk yıllarında aldığı eğitim, aile ve yetiştiği coğrafyanın toplum yapısı, onun karakterinin oluşmasına etki etmiştir. Mecliste yaptığı konuşmalar değerlendirildiğinde açık bir şekilde İslamcılık görüşlerine bağlı olduğu görülmüştür. TBMM’de Saltanatın Kaldırılması pek çok tartışmanın önünü açmıştır. Özellikle Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet konuları hakkında mücadeleler yaşanmıştır (Akbulut, 1994, s. 9-74). Meclis’te Saltanat makamının niteliği bazı mebuslar tarafından Halifeye yüklenmeye başlanmıştı. Hatta Halifenin Ankara’ya getirilmesini istemişlerdi. Müdafaa-ı Hukuk Grubu üyeleri bu ve benzeri düşüncelere karşı gazetelerde yazılar yazdı. Muhalif kanatta yer alan mebuslar da aynı yolu

takip ederek yayınlar yapmaya başladı. Özellikle Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin "*Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*" isimli Hilafeti öven yaklaşık 28 sayfalık bir risalesi 15 Ocak 1923'te yayınlanmıştır. Hacim olarak küçük olan bu eser Meclis'te fırtınalar koparmış, ilerleyen günlerde şiddeti git-tikçe artan tartışmalar silsilesine neden olmuştur (Akbulut, 1994, s. 32-38).

İsmail Şükrü Efendi, eserinin giriş kısmında saltanatın kaldırılması hak-kında açıklamalara yer vermiştir. Ona göre karar, Türk ve İslam âlemini derin-den etkilemiştir. Müslüman kamuoyunda bazı tereddütlerin oluştuğunu söyle-miştir. Risalenin devamında Hilafetin hukuku ile alakalı değerlendirmeler yap-mıştır. İsmail Şükrü Efendi, Hilafeti "*hükümet*" ile denk tutmuştur. TBMM'nin Halife'nin şahsına bağlı olduğunu düşünmüştür. "*Halife Meclis'in, Meclis Hali-fe'nin*" cümlesinden hareket eden İsmail Şükrü Efendi, özetle Halifeyi devlet başkanı olarak tasavvur etmiştir. TBMM'de alınan kararların Halifenin onayın-dan sonra meşru olacağını iddia etmiştir (Akbulut, 1994, s. 32-38).

İsmail Şükrü Efendi'nin eserine, cevap niteliği taşıyan karşı risale yazıl-ması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Muş Mebusu İlyas Sami Efendi'ye başvuran Müdafaa-ı Hukuk Grubu, kendisinden bir makale hazırlamasını istemiştir (Jas-cke, 1972, s. 123). "*İslam'da Hilafet*" başlığını taşıyan makale *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin ilk sayfasında 19 Ocak 1923'te yayınlanmıştır (*Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Kânunusani 339, 19 Ocak 1923). Makale Arap alfabesiyle yazılmış, Arapça ve Farsça kelimeler içermektedir. Günümüz Türkçesine çevirdiğimiz makalesinde şu hususlar yer almaktadır:

Kamu hizmetleri ve düzeninin doğru bir şekilde işlemesi, hilafet kelime-sinin anlamını ortaya koymaktadır. Halife ifadesi; hükümet başkanı, müftü, kadı veya meşru devlet başkanları için kullanılabilir. Halife, emir ve imam aslında eş anlamlıdır. Bu kelimenin anlamını nitelik ve nicelik olarak dinin kaynağında aramak gerekir. *Kuran-ı Kerim* hükümlerinde işin ehline teslim edilmesi ve fertler arasındaki görevlendirmede adaletli olunması istenmektedir. İlk Halife Hz. Ebubekir zamanında kurulan hükümetten itibaren hadis ve şura usulüne riayet edilmiştir. Bu hususta herhangi bir tereddüt yoktur. Hükümet reisi hal-kın çoğunluğunun güvenini kazanmış olsa da şura usulüne uymak zorundadır. Ancak halkın çoğunluğunun itimat etmesi asli meseledir. Hz. Osman olayı ise hükümet kurma hakkının millete ait olduğunu gösteren en önemli delillerden biridir. Çünkü halkın yararına olmayan hükümetin uygulamaları ortaya çıktı-ğında namus meselesi derecesinde telakki edilerek milli görevin sahibine iade

edilmesi gerekecektir. Hz. Osman döneminden Muaviye'ye kadar geçen süreçte halk çoğunluğunun istekleri doğrultusunda faaliyet yürütülmüştür. Sonraki süreçte ise Hilafetin en önemli unsuru “şura” ihmal edilmiştir. Emevi ve Abbasi dönemlerinde benzer durum devam etmiştir. Aslında halkın kendi hukukunu yok sayanlara itaat etmiş olması Hilafet kurumunun yanlış uygulanmasını meşrulaştırmıştır. Buraya kadar anlatılanlardan şu sonuca varılır:

Halifelerin meşruluğu; hukuk üstünlüğü, milletin hukukunu korumak ve emanete bu amaçla ne kadar sahip çıkmalarına bağlıdır. Eğer Halifeler milli şura yapma yoluna başvururlarsa meşru olurlar. Milli hâkimiyetin olduğu meşru hükümet, milletin hukukunu savunmada halkı gözeterek kararlar alır ve uygularsa İslam'a hizmet etmiş olur. TBMM Hükümeti bu hususlara uygun olarak kurulmuştur. Fakat bu günlerde meşruluğundan şüphe edilmemesi gereken TBMM Hükümeti'ne karşı risale yayınlama hatasına düşülmüştür. Bu risaleyi hazırlayanlar gerekçelerini maddeler halinde sıralamışlardır. Risalenin içeriği değerlendirildiğinde bir takım yanlış düşünce ve tutumlarda buldukları görülmüştür. Milletin Halifeye muhtaç olduğuna dair yanlış düşüncelerini dini, vatani ve ilmi gerçeklerle açıklamak bir görevdir. Risale sahibiyle (Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi) Hilafetin, hükümetle eş değer tutulması konusunda aynı fikirler paylaşılmaktadır. Bu hak geçmiş neslin değil yeni neslin hakkıdır. Yani Halife unvanın bir kişiye verilir verilmemesi milletin hakkıdır. Dolayısıyla milletin kurduğu meclis, Halife veya Hükümete göre daha meşrudur.

Fikir birliğinde olunan ikinci konu, Halifeye hak ve görev vermede milletin yetkili olduğudur. Bu durum risale sahibi tarafından da itiraf ediliyor ve Meclisin gelecekte alacağı kararla bu meseleyi halledeceğini söylüyor. Risalenin diğer bir sayfasında Hilafetin bir vekâlet olduğu, vekile böyle bir görev verilmedikçe Hilafetin de tayin edilemeyeceği belirtiliyor. Bu iki konu hakkında kendileriyle aynı görüşe sahip olduğumuz risale yazarı ile diğer ulema ve insaf sahibi herkesin ayrıldığı husus şudur: *“Halifelik görevi şeriatın verdiği bir haktır. Dolayısıyla şeriat konusunda meclisin kararı ve milletin onayı olamaz.”* Akliselim olan herkes bu ifadelerden siyaset ihtiraslarıyla hareket edildiğini görebilir. Zira bu düşünce akıl ve ilimle bağdaşmamaktadır. Çünkü Halifelik görevinin tevdi edilmesi milletin işidir. Şeriata göre de bu hak, halka verilmiştir. Öte yandan risale sahibiyle ayrı düşülen diğer bir husus şudur: *“Milli iradenin aldığı kararların Halife tarafından onaylanması şeriatın emridir.”*

İlim ve basiretten yoksun olan risale sahibi bu görüşü yalnızca risalenin altına düşüncesizce imzasını atmış olmaktan almaktadır. “*Hükümet bir şura ile reisten ayrılırsa meşru olur.*” İfadesi fikir birliğinde olunan diğer bir durumdur. TBMM Hükümeti 3 yıldır siyaseti yönetmektedir. Bu doğrultuda önemli kanunlar çıkarmış, kararlar alarak uygulamıştır. Tüm bunları milletin menfaatlerine uygun icra etmiş, bağımsızlık mücadelesi vererek zafer elde etmiştir. Halkın çoğunluğunun desteğini alan böylesi bir hükümetin icraatlarının gayri meşru olduğunun düşünülmesi veya bunun dile getirilmesi dikkate şayandır. Risale yazarı herhalde bunu anlatmak istiyor. Bunu kim söylüyor? Bu Meclis’in bir üyesi mi? Asıl nefret uyandıran konu ise tüm bu gayretleri din kisvesi altında yapmış olmasıdır. Kendisinin üyesi olduğu, oy kullandığı mecliste alınan kararların, uygulanan politikaların “*gayri meşru*” olarak yorumlanması gerçek amacının farklı olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle Risalede dile getirilen düşünceler incelenmeye devam edilmiştir.

Risalenin 3. maddesinde savunulan düşünceler de yanlıştır. İslam diyaneti “*tevhid*” esasını kabul ettiği için “*vahdet*” i yani birliği esas almaktadır. Hukuk üstünlüğünün tek merkezde toplanması güç ve kuvvetin tamamen Halifede olması gerektiğini savunur. Yazarın başlangıçta dile getirdiği düşüncelerin sonuç kısmıyla uyuşmadığı görülmektedir. Çünkü İslam’da iş gücünün birleştirilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda bir irade birliği ve bütünlüğü mevcuttur. Tüm bu anlatılanlardan yetkilerin tek kişide yani Halifede toplanması ne Peygamber efendimiz ne de Dört Halife Devri’nde yaşanmamıştır. Milliyet, Hükümet, Hilafet gibi kurumlar ve makamlar oluşturularak birlik beraberlik içerisinde hizmet ederler. Bu kurumlar sayesinde herkes üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmiş olur (Hâkimiyet-i Milliye, 19 Kânunusani 339, 19 Ocak 1923).

İlyas Sami Efendi’nin Hilafet ile ilgili yaptığı açıklamaları değerlendirecek olursak şu hususlar önem arz etmektedir: O, Hilafet kelimesi üzerinde durarak ne anlama geldiğini okuyucusuna anlatmaya çalışmıştır. Daha sonra Hilafet makamının tarihi süreç içinde nasıl kullanıldığından bahsetmiştir. Halkın çoğunluğu tarafından desteklenmesi ve güvenilir olmasının önemine dikkat çekmek istemiştir. Milletin hak ve hukukuna sahip çıkıldığı ölçüde Halifelerin meşru olacaklarını söylemiştir. İsmail Şükrü Efendi tarafından yayınlanan risaleyle açıkça halk iradesine karşı çıkıldığını dile getirmiştir. İsmail Şükrü Efendi’nin savunduğu fikirlerini, açıklamalarıyla çürütmeye çalışmıştır. Hali-

felik makamının Meclis'in üstünde değil tam tersine halkın iradesiyle oluşmuş, Meclisin belirlediği konuma göre şekillenmesi gerektiğini açıklamıştır. Meclis'in, Halifelik makamının kaldırılması hakkında aldığı kararı bu düşünceleri neticesinde desteklemiştir.

İlyas Sami Efendi'nin Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayınlanan yazısından başka, "Hâkimiyet-i Milliye ve Hilafet-i İslamiye" isimli, Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki ve Antalya Mebusu Hoca Rasih ile birlikte "*Karahisar-I Sahib Mebusu Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin Bu Meseleye Dair Neşrettiği Risaleye Reddiyedir*" açıklamasıyla 39 sayfalık makale yazmışlardır. Eser Yeni gün Matbaası'nda yayınlanmıştır.⁶

Saltanatın kaldırılmasından sonra Halifelik meselesinin ortaya çıkması ve gün geçtikçe sorunların artması, Saltanat gibi Halifeliğin kaldırılması düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Halifenin Birinci Dünya Savaşı'nda ilan ettiği Cihad-ı Ekber, İslam dünyasında beklenen karşılığı bulmamıştır (Aysal, 2011, s. 14-15). Saltanatın geri gelmesine çalışan kişiler, Halifenin gücüne sığınmışlardır. Halife Abdülmecid, padişah gibi heyetler kabul etmiştir. Halifenin heyetlerle görüşmesi devlet içinde ayrı bir güç odağının olduğunu göstermekteydi. Hindistan'dan Halifeliğin siyasi mahiyeti hakkında gönderilen mektuplar, Halife Abdülmecid'in 22 Ocak 1924'te kendine ait bütçe talebinde bulunması gibi olaylar tepkileri de beraberinde getirmiştir. Bu durum karşısında laiklik ilkeleriyle de örtüşmeyen Halifelik kurumunun kaldırılmasına karar verilmiştir (Bukarlı, 2019, s. 1159).

Halk Fırkası gurubu 2 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasını görüşmüş, bu hususta kanun teklifi hazırlamışlardır. 3 Mart 1924'te mecliste gündeme gelen tasarı Hilafetin kaldırılarak Osmanlı Hanedanı mensuplarının Türkiye dışına çıkarılması hakkındadır. İlyas Sami Efendi ile birlikte 54 mebus, 13 maddelik kanun teklifini sunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1924, s. 27-69). Kanun teklifi herhangi bir değişiklik yapılmadan kabul edilmiş, Halifelik kaldırılmıştır.

SONUÇ

Halifelik makamı İslam dünyasının liderliği açısından önemli bir kurum-

6- Eser, TBMM Kütüphanesinin açık erişim sitesinde mevcuttur. Yazar kısmında İlyas Sami Efendi'den Maraş mebusu olarak bahsedilmektedir. Bu bilgi yanlıştır. Doğrusu eserin metin kısmında da geçen Muş Mebusu olduğudur. Bkz; Ek-2

dur. Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam devletleri Halifelik makamına değer vererek, Halifeleri himayeleri altına almaya çalışmışlardır. Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi'nden sonra Abbasi Halifesi ve kutsal emanetleri İstanbul'a getirmiştir. Daha sonra Osmanlı Hanedanına geçen halifelik, kaldırılmasına kadar Türklere ait bir kurum olmuştur. Halifelik sayesinde Osmanlı Devleti dünya Müslümanları üzerinde üstünlük kurmuştur. İslam Halifesinin tebliğ ve çağrılarına Müslümanların uyması, karşılık vermesi gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda bu düşünceyle Cihad-ı Ekber ilan edilmesine rağmen, İslam dünyasından beklenen destek gelmemiştir. Bu durum Halifelik makamının önemini azaltmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve ülkede işgallerin başlaması, devlet otoritesini ortadan kaldırmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde işgallere karşı çıkılmış, kaybolan devlet otoritesi toplantı ve kongrelerle, asker ve devlet adamları nezdinde sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin başkenti ve meclisin işgal edilmesi fiilen devletin sona erdiğini göstermiştir. Ankara'da TBMM açılmış, Türk halkının temsilcisi olarak görev yapmıştır. TBMM, İstiklal savaşını yürütmüş Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerini atmıştır.

TBMM, yeni Türk devletini kurarken Osmanlı hanedanına ait olan Saltanat makamını kaldırmıştır. Saltanatın kaldırılmasından sonra Osmanlı hanedanı için Halifelik makamı önem kazanmıştır. Halifelik makamının devlet içerisinde ayrı bir güç odağı oluşturması ve bazı muhalif kesimler tarafından desteklenmesi, Halifelik makamıyla ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir.

İlyas Sami Efendi, döneminin önemli İslam âlimlerindedir. Bilgi ve tecrübesi oldukça fazladır. Parlamento hayatı boyunca; adliye, maliye, Şer'îye ve Maarif Vekâleti, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyeliği gibi çeşitli görevleri başarıyla yapmıştır. Hilafetin kaldırılması sürecinde İslami konudaki yetkinliğinden faydalanılmıştır. Öyle ki kendisine arkadaşlarıyla birlikte Halifelik makamı hakkında risale hazırlama görevi verilmiştir. Döneminin en çok ses getiren ve tartışma yaratan Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin risalesine, ilmi olarak cevap vermiştir. Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin eserinde savunduğu düşünceleri, açıklamalarıyla birlikte çürütmüştür. Bu açıdan bakıldığında Halifeliğin Kaldırılması sürecinde etkisi büyük olmuştur. Dönemin en önemli yayın organlarından olan Hâkimiyeti Milliye gazetesinin ilk sayfasında makale yazmış, halkı bilinçlendirmiştir.

İlyas Sami Efendi, özellikle Halifenin meclisten ya da milletten üstün tutulmaması gerektiğini dile getirmiştir. Halifenin aslında halk tarafından onay gördüğü ölçüde, yani Müslüman toplum tarafından kabul edilmesi neticesinde geçerliliğinin olabileceğini belirtmiştir. Bu düşüncesi, TBMM'nin Halifelik makamı hakkında vereceği kararda meşruluğunu ortaya koymasından önemlidir. Çünkü meclis halkın temsil edildiği yerdir. Halkın kararı her şeyin üzerinde tutulmuştur. Meclisin halkın menfaatini ve istikbalini başarıyla savunduğunu dile getirmiştir. İslam'ın yok edilmek istendiği dönemde meclisin yürüttüğü siyaset ve yönetimle zaferi getirdiğine vurgu yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında İlyas Sami Efendi'nin önemli gördüğü konu, şahsiyet meselesinden ziyade milletin hak ve hukukunu savunan Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur.

Etik Beyan

“İlyas Sami (Muş) Efendi'nin Halifelik Makamı Hakkındaki Görüşleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemî, 74, 65, 1.

Dâhiliye Nezareti, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemî, 74, 65, 2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 1.

BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 3.

BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 5.

TBMM Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) Zabıt Ceridesi

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 23, (3 Haziran 1920); Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 129, (30 Ekim 1922); Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 2, (3 Mart 1924).

TBMM Arşivi, Milletvekilleri Özlük Dosyaları

İlyas Sami Efendi, II. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Numara 353.

İlyas Sami Efendi, V. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Sicil No 406.

GAZETELER

Cumhuriyet, 18 Temmuz 1937.

Hâkimiyet-i Milliye, 19 Kânunusani 339, (19 Ocak 1923)

KİTAP, MAKALE VE TEZLER

Akandere, Osman, (2001). Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16- 17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar. *Selçuk İletişim*, Cilt 2, Sayı 1.

Akbulut, Dursun Ali, (1994). *Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet*. Samsun.

Akman, Zekeriya, (2019). Abdülmecid Efendi'nin Hayatı Ve Halife Seçilmesinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaşanan Tartışmalar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları *Dergisi*. Cilt 8, Sayı 4.

Albayrak, Sadık, (1980). *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*. İstanbul: Zafer Matbaası.

Aytepe, Oğuz, (2002). .Yeni Belgelerin Işığında Halifelğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Cilt 8, Sayı 29.

Aysal, Necdet, (2011). Atatürk Döneminde İç Politika. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bukarlı, Edip, (2019). Diyarbakır ve Çevresinin Hilafetin Kaldırılmasına Karşı Verdiği Tepkiler Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. Cilt 5, Sayı 12.

Bulut, Engin Çağdaş, (2013). *Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İdari Tarihi (1923-1950)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Buzpınar, Ş. Tufan, (2004). "Osmanlı Hilafeti Meselesi: Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.

Çoker, Fahri, (1994). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*. No: 6. Cilt 3. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Hoca Şükrü, (1339). *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*. Ankara: (1923)

Kandemir, Feridun, (2015). *Son Halifenin Son Günleri*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Jaschke, Gotthard, (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık*. 1. Baskı. Ankara: Bilgi Yayınları.

İstek, Gülşen, (2019). Hilafetin Kaldırılmasının Avusturya Basınında Yansımaları. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. Cilt 11, Sayı 2(24).

Satan, Ali, (2016). *Son Halife Abdülmecid Efendi*. İstanbul: Yazıgen Yayınevi.

Sorgun, Taylan, (2017). *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*. 1. Baskı, Kaynak Yayınları.

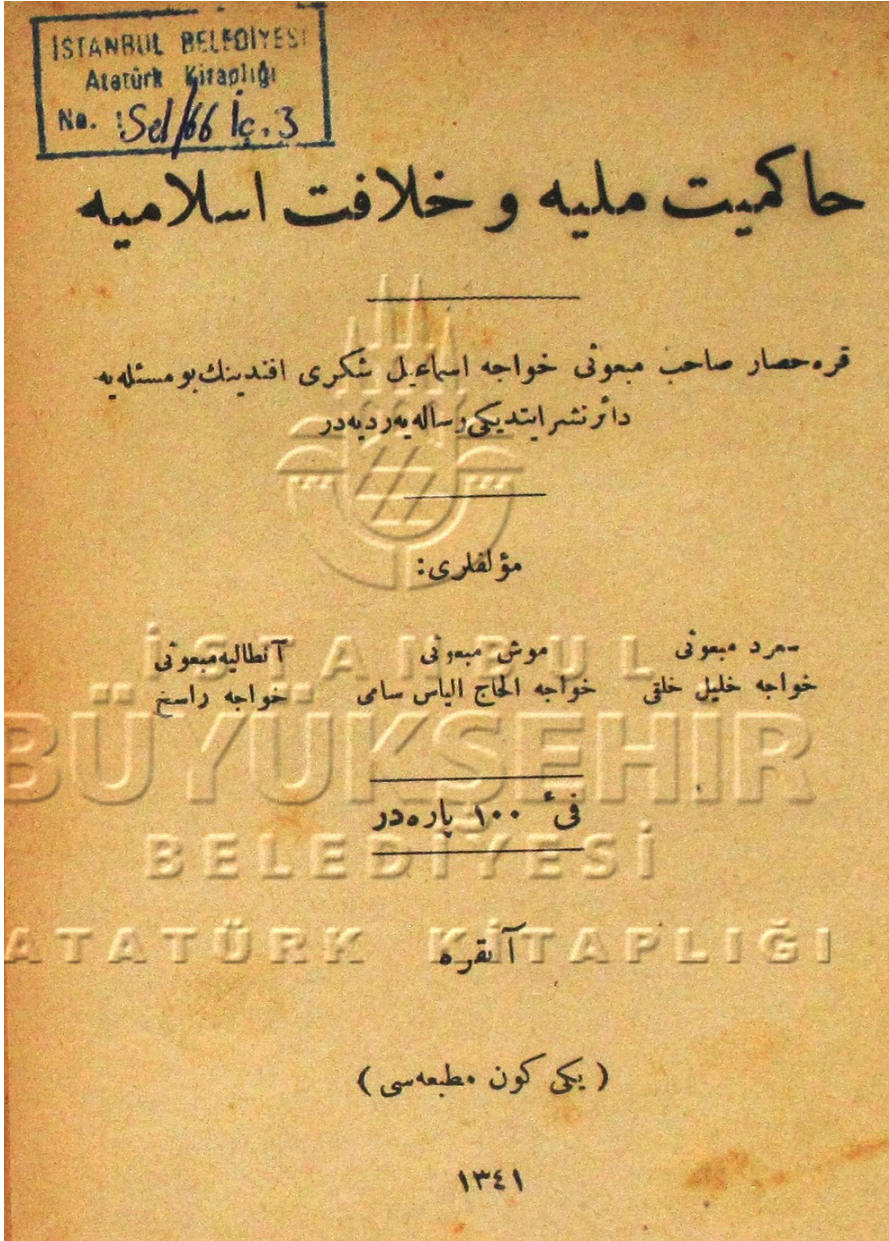
Şimşir, Bilal, N. (1985). *Malta Sürgünleri*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Uluğ, Naşit Hakkı, (1975). *Halifeliğin Sonu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Üçüncü, Uğur, (2012). *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*. Ankara: Altınpost Yayınları.

Yeghiayan, Vartkes, (2007). *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası*. İstanbul: Belge Yayınları.

Ek 2: İlyas Sami Efendi'nin arkadaşlarıyla yazdığı "Hâkimiyet-i Millîye ve Hilâfet-i İslamiye" isimli eseri.

Kaynak: İlyas Sami, Hoca Halil Hulki, Hoca Rasih, "Hâkimiyet-i Millîye ve Hilâfet-i İslamiye", Yenigün Matbaası, Ankara, 1341 (1923).

Ek 3: İlyas Sami Efendi'nin Mebusan Meclisi Dönemindeki Resmi

موش مبعوثی حاجی الیاس - امی افندی
مجله التحاق تاریخی : ۳۰ تشرين ثانی ۳۳۸

Kaynak: TBMM, Bir Tarihçi ile Meclis Azası Kiramının Tasvirlerini Muhtevası Albümü, Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Yer: 80-1029, 1920.

Ek 4: İlyas Sami Efendi'nin TBMM Dönemlerindeki Resimleri

TBMM BİRİNCİ DÖNEM TBMM İKİNCİ DÖNEM

TBMM ÜÇÜNCÜ DÖNEM TBMM BEŞİNCİ DÖNEM

Kaynak: TBMM Albümü (1920-2010), (2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

